

İnsan İradesi ve Sorumluluğu Bağlamında Neocebrizm'in İddiaları
Claims of Neo-Jabrism in the Context of Human Will and Responsibility

Samet Yahya BAL

Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, Kelkit Aydın Doğan Meslek
Yüksekokulu, Veterinerlik Bölümü
Lecturer., Gumushane University, Laboratory Veterinary Health Program
Gumushane / Turkey

yahyabalvethek@hotmail

ORCID: 0000-0001-6520-7422

Berat SARIKAYA

Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı
Assoc. Prof., Gumushane University, Faculty of Theology, Department of
Kalam
Gumushane / Turkey

beratsarikaya@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-3308-6184

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 28 Mart / March 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 13 Haziran / June 2022

DOI: 10.53683/gifad.1094826

Atıf / Citation: Bal, Samet Yahya – Sarıkaya, Berat. "İnsan İradesi ve Sorumluluğu Bağlamında Neocebrizm'in İddiaları / Claims of Neo-Jabrism in the Context of Human Will and Responsibility". *Gıfad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 11/22 (Temmuz/July 2022/2): 539-565

İntihal: Bu makale, özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by a special software. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/pub/gifad>

Mail: ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Gumushane University, Faculty of Theology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

İslam inancına göre vahyin insanlara ulaşması ve onları sorumlu tutmasının en mühim ve birinci nedeni insanın akleden bir varlık olmasıdır. İnsan, hayvanlardan farklı olarak akıl ve şuur sayesinde mahiyet olarak imtiyaz kazanmıştır. Aklın ve şuurun gereği olarak davranışlarını seçebilmiş ve fiillerinde ihtiyar sahibi olmuştur. Tüm kutsal kitaplar ve dinler insanın iradeli ve mükellef varlık oluşu üzerinde ittifak etmişlerdir. Zira sorumsuz ve iradesiz insan anlayışı Tanrı'yla olan bağın kesilmesine ve bireyin sorumlu kul statüsünden çıkmasına yol açmaktadır. Tarihte olduğu gibi bugün de insanın irade ve fiillerinde hür olması yönünü göz ardı eden gruplar ve ekoller olmuştur. Nitekim ilk dönemler için Cebriye ekolündeki insanın iradeli ve tercihlerinde hür olduğunu reddetme durumu tarihte kalmamış, modern zamanda da farklı gerekçe ve başka versiyonlarla kendini göstermiştir. Günümüzde ise determinizm ve özellikle de genetik determinizm (genetik paradigma) anlayışı yeni bir Cebriye (Neocebrizm) sûretinde görünmekte ve bilime dayandığını iddia ederek insan iradesini reddetmektedir. Böylece insanı bir otomat varlık olarak görüp ilâhi vahyi ve insanın ona muhatap oluşunu kabul etmemektedir. Çalışmamızda dinin temel ilkeleriyle çelişen bu modern anlayış, İslam kelamı açısından incelenerek bilimsel gerçeklik değeri ve sosyolojik sonuçları tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Neocebrkiye, İrade, Kader, Determinizm.

Abstract

According to the Islamic belief, the most important and primary reason for the revelation to reach people and hold them accountable is that man is a rational being. Man, unlike animals, had gained privilege as a nature thanks to reason and consciousness. He had been able to choose his actions as a requirement of reason and consciousness and the person who has freewill in his actions. All holy books and religions had agreed on the will and responsibility of human beings. Then, because the understanding of irresponsible and irresolute human has led to severing the ties with God and leaving the individual from the status of responsible servant. As in the past, there had been groups and ecoles that ignore the aspect of human being's freedom in his will and actions. As a matter of fact, for the early periods, the rejection that the people in the Jabriyya ecole have will power and freedom in their choices had not remained in history, but also had manifested itself with different reasons and other versions in modern times. Today, however, determinism, and especially the understanding of genetic determinism (genetic paradigm), has appeared in the form of a new Neo-Jabrisim and has rejected human will, claiming that it is based on science. Thus, it has seen man as an automat existent being and has not accepted divine revelation and man's dealing with him. In our study, this

modern understanding, which contradicts the basic principles of religion, will be examined in terms of Islamic theology, and its scientific reality value and sociological results will be determined.

Keywords: *Islamic Theology, Neo-Jabriyya, Will, Fate, Determinism.*

Extended Summary

Since the existence of humanity, the most important determination made by scholars in order to understand human nature is that man is a willed being. Will is one of the most important aspects that distinguish human beings from other living things. In the modern era, some scientists claimed that there is a will in living things other than humans, and they have conducted experiments to justify this. Some scientists, on the other hand, have said that there is no such thing as will, and that there is no difference between humans and animals in this regard. Although the scientists in the first group mentioned that animals have a will, they said that it is not as developed and conscious as in humans. The second group of scientists, on the other hand, rejected the will and claimed that man is not a responsible being, but an advanced primate formed as a result of evolutionary processes.

Defining humans as beings without will and responsibility primarily removes humans from the status of responsible servants who have a connection with God and invalidates all moral and legal norms at the human level because, according to the claim of genetic determinists, genes are the main factor directing human behavior. Therefore, classical Jabriyya and this New Jabriyya (Neo-Jabriyya) reject the will, albeit for different reasons, and avoid responsibility. In our study, we will include two groups within the scope of the concept of Neo-Jabriyya. The first group is the modern theists, who accept God but see humans as puppets and claim that they have no freedom of choice, and are in the minority. The second group is atheist, materialist or determinist scientists or thinkers who see human beings as the prisoner of their genes.

One of the most important mistakes of modern science is that it makes hasty decisions about things that it cannot detect by experiment and observation, which are its own methods. However, the realm of existence and knowledge is not just what is observed. In addition, reasoning on existence is not limited to the methods of science itself. In terms of kalam, logic and philosophy, the types of proof are much richer and lead to universal thinking.

Throughout history, people often took refuge in fatalism when they were helpless and failed, thus making excuses for their failures. Such approaches are a way of avoiding responsibility for people. Today, this situation manifests itself as "*genetic determinism*".

It is clear that in a society where will and responsibility are removed, the rules of law and the notion of morality will no longer exist. These people, who support the idea that human beings are prisoners of genes and that their will is only an illusion, and who generally come out of the scientific world, mostly supported their views with scientific and evolutionary arguments. It is clear that determinists, who regard man as an advanced primate, cannot hold such a being, which they regard as devoid of will, responsible. If such a life promised by determinists is lived, all social norms, family and social life, law and moral rules will become meaningless.

Determinists denied that man is a willed and responsible being, on which all religions and holy books agree, and broke the bond between man and God. Thus, they freed the individual from all responsibilities and removed them from the status of a responsible. Such an understanding will result in people living the world only in line with their own interests and pleasures by getting rid of all moral, legal and religious values. It is clear how this situation can cause social chaos because an individual who is a puppet of genes cannot be blamed. It has neither will nor choice. According to determinists, the brain, hormones and genes will be responsible for crimes such as murder, rape, organ theft and incest addiction. Even though this understanding has emerged in modern times, which removes all responsibilities from people in the name of wrong inferences and motives, it is a primitive and problematic orientation. This understanding has no equivalent in terms of religious, philosophical and scientific reality.

Religion has purposes both in this world and in the afterlife. In this regard, Islamic theology has given great importance to the issue of human freedom and will, taking into account the Qur'ān and the practices of the Prophet Muhammad (PBUH). Being strong-willed and responsible is one of the primary and indispensable conditions of a healthy society. An individual who has not a will and is not free in his choices does not have any contact with God, or he sees God as an authority to impute the crimes he has committed. Therefore, when we consider the claims of Neo-Jabriyya, neither a religious life can be seen as possible nor a social life order can be maintained. In this case, the purpose and meaning of man's creation would also disappear.

Giriş

İnsanlığın varoluşundan itibaren insan doğasını anlamaya yönelik olarak bilginlerin yaptığı en önemli tespit, insanın iradeli bir varlık oluşudur. İrade, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli hususlardan birisidir. Modern dönemde bazı bilim adamları insanın dışındaki canlılarda da irade olduğunu iddia etmiş ve bunu temellendirmek üzere deneyler yapmışlardır.¹ Bir kısım bilim adamları ise irade diye bir şeyin olmadığını, bu hususta insan ve hayvan arasında herhangi bir fark bulunmadığını söylemişlerdir.² Birinci gruptaki bilim adamları her ne kadar hayvanlarda bir irade olduğundan söz etmişse de bunun insandaki gibi gelişmiş ve şuurlu olmadığını söylemişlerdir.³ İkinci grup bilim adamları ise iradeyi reddetmiş ve insanın mükellef bir varlık değil evrimsel süreçler sonucunda oluşan gelişmiş bir primat olduğu iddiasında bulunmuşlardır.⁴ Dini anlamda insanın mükellef oluşu en temel hareket noktasıdır. Sorumlu olmanın zeminindeki en önemli husus ise irade sahibi olmaktır. İrade, insanın sorumlu tutulacağı bir kurallar manzumesi olduğunu göstermektedir. Tüm kutsal kitaplar ve dinler sorumlu olma üzerinde ittifakla dururlar. Tanrı'nın insanlara kitap ve peygamber göndermesi onların sorumluluk sahibi olmasındandır. İnsanları iradesi ve sorumluluğu olmayan varlıklar olarak tanımlamak, öncelikle insanı Tanrı'yla bağlantısı olan sorumlu kul statüsünden çıkarır ve beşerî düzeydeki tüm ahlâk ve hukuk normlarını geçersiz kılar. Zira genetik deterministlerin iddiasına göre genler insan davranışlarını yönlendiren temel etkidir. Dolayısıyla klasik Cebriye ile bu yeni cebriyecilik (Neocebriye) iradeyi farklı gerekçelerle de olsa reddederek sorumluluktan kaçmaktadırlar. Çalışmamızda *Neocebriye* kavramı kapsamında iki gruba yer vereceğiz. Birinci grup, Tanrı'yı kabul eden ancak insanı kukla gibi görüp seçim hürriyeti olmadığını iddia eden ve azınlıkta kalan modern teistlerdir. İkinci grup ise, insanı genlerinin mahkûmu gören ateist, materyalist ya da determinist görüş sahibi bilim adamı yahut düşünürlerdir.

¹ Matt Ridley, *Genom*, çev. Mehmet Doğan-Nivart Taşçı (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2019), 180.

² Kelly James Clark, *Bilim ve/veya Din*, çev. Enis Doko-İbrahim Akbudak (İstanbul: Destek Yayınları, 2019), 283; Ridley, *Genom*, 184-334-354-357.

³ Francis Fukuyama, *İnsan Ötesi Geleceğimiz Biyoteknoloji Devriminin Sonuçları*, çev. Çiğdem Aksoy Fromm (Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2002), 210; Esra Kartal Soysal, *Gen Ötesi-İnsan Sonrası* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), 319.

⁴ Clark, *Bilim ve/veya Din*, 266; Ridley, *Genom*, 184; 354.

Modern bilimin en önemli hatalarından birisi kendi yöntemleri olan deney ve gözlem ile tespit edemediği şeyler hususunda acele karar vermesidir. Oysa varlık ve bilgi âlemi sadece gözlemlenenden ibaret değildir. Ayrıca varlık üzerine akıl yürütme de sadece bilimin kendi yöntemleriyle sınırlı değildir. Kalam, mantık ve felsefe açısından delillendirme çeşitleri çok daha zengin ve tümel düşünmeye götürücüdür.⁵ Varlığa sadece kendi açısından ve çoğu zaman da eksik bakan *genetik determinizm* insan kaderinin genlerde yazıldığını ve bunun dışına çıkamadığını iddia ederek insana mahsus olan birçok şey gibi ruh ve irade kavramlarını reddederek insanı bir otomat varlık olarak tanımlamaktadır.

Genel olarak insanı, irade ve fiilleri açısından değerlendiren ekoller şu başlıklar altında tasnif edilebilir: *Determinist (Cebri) Yaklaşım, İndeterminist (Özgürlükçü) Yaklaşım ve Uzlaştırmacı Yaklaşım*.⁶ Son dönem bilginlerinden Ömer Nasuhi Bilmen, determinist yaklaşıma "*Cebriyye-i maddiye*" veya "*İcabiyye*" adını vererek modern Cebriye'yi klasiğinden ayırmıştır. İcabiye'yi materyalist bakışından dolayı eleştiren Bilmen, klasik Cebriye'ye ise "*Cebriyye-i İslamiyye*" adını vererek Cebriyye-i maddiyeden (deterministler) ayırmıştır. Klasik Cebriye'nin bütün kudreti Allah'a verdiğini ifade ederken, deterministlerin herşeyi kudret ve güç açısından doğaya, doğa kanunlarına ve tabiataverdiğini söyleyerek aralarındaki bu ciddi farkı vurgulamıştır.⁷

1. Teolojik Açıdan Kader, İrade ve Neocebrizm

Tarih boyunca insanlar, aciz kaldıkları ve başarısız oldukları durumlarda çoğunlukla kaderciliğe sığınmış, böylece başarısızlıklarına mazeret üretmişlerdir. Bu tarz yaklaşımlar, insanlar için sorumluluktan kaçmanın bir yöntemidir. Günümüzde ise bu durum daha çok "*genetik determinizm*" olarak kendini göstermektedir.

Genlerin her şeyi belirlediği şeklindeki determinist yaklaşım, insan iradesini ve sorumluluğunu iptal eden bir tavrı ortaya koymaktadır. İnsan iradesinin varlığını reddeden bu anlayış, insanları yapmış olduğu olumsuz davranışlardan muaf tutmakta ve davranışların kaynağının genler olduğunu ileri sürmektedir. Bu durum ise, kişinin bireysel ve toplumsal tüm sorumluluklarından kaçmasına yol açmaktadır.⁸ Bu ve benzeri tüm kaderci yönelimler insanı gayret etmeye gerek görülmecek bir noktaya

⁵ Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2016), 83-95.

⁶ Metin Özdemir, *Allah'ın Bilgisinin Ezelliliği ve İnsan Hürriyeti* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 29.

⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1972), 302-306.

⁸ Ridley, *Genom*, çev. Mehmet Doğan-Nivart Taşçı, 81.

taşımaktadır. Havalecilik şeklinde ortaya çıkan ve insan iradesini yok sayan bu anlayış, yaratan gücün iradesine uymamaktadır. Çünkü burada insan rolünü oynamamaktadır. Ya da kendisine aşırı derecede rol yüklediğinde ve her yaptığını kendinden bildiğinde, Yaratıcı'nın yapacağı değişikliklere müdahale edemeyeceği için hesaplarının dışında bazı şeyler gelişebilmektedir. İnsanın kontrol edebileceği şeyle edemeyeceği şeyin sınırı, kaderdir. Kulluk sınırları içinde insanın neye gücünün yetip yetmediğini bilmesi çok önemlidir.⁹

İslam düşüncesine göre imanın altı şartından biri kadere inanmaktır.¹⁰ Her Müslüman varlığa konulan kaderin Allah tarafından belirlendiğine, hayır ve şerrin O'ndan geldiğine inanır.¹¹ Ancak bu kadercilikten farklıdır. Tevhid inancının esaslarını açıklayan "Âmentü" cümlesinde yer alan "ve bi'l kaderi" (kadere de inandım) unsurunu şerh edip açıklayan "hayrihi ve şerrihi minallahi Teâlâ" kısmında, "kader" denince murad edilen mana, hayır ve şer her ikisini de belirleyen takdir edici kaynağın sadece Allah olduğunu vurgulamaktır.¹²

İnsan hür iradeli ve fiillerinden sorumludur. İslam düşüncesinde kader ve irade bu bağlamda kabul görürken modern bilim farklı kader anlayışları ileri sürmüştür. Bugüne kadar iradeyi önceleyip kadere inkâr eden maddecilerin "Genom Projesi" ile fikir değiştirdikleri görülmektedir. Kromozomlardaki genlerde geleceğimizin yazılı olduğu ve hatta daha ileri gidilerek genleri okuyarak kaderimizin belirlenebileceği söylenmektedir. Onlara göre insanın davranışları genlerindeki bilgiyle ayarlanmaktadır. Çoğu kişilik özellikleri doğuştan gelmekte ve kişilikler arasındaki farklılıkların çoğu, genlerdeki farklılıklara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Genom Projesi ile şu özelliklerimizin genlerde var olduğu ve genlerle ayarlandığı söylenmektedir: "Yenilik arayışı ve endişe duyumu, zarardan korunma, şiddet ve saldırganlık, vücut ağırlığı, bağımlılık (alkol,

⁹ Berat Sarıkaya, *Genlere Müdahale-İlâhi Kader İlişkisi* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2014), 195.

¹⁰Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, thk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, tsz.), "İman", 36; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (y.y.,Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, tsz.), "Kader", 29; Ebû'l-Abbas Ziyâüddin Ahmet Bin Ömer el-Kurtubî, *Sahîh-i Buhari Muhtasari*, thk. Rifat bin Fevzi Abdulmüttalib, (Dimeşk: Dâru'l-Nevâdir, 1435/2014), "Kadere İman", 93; Ebû Dâvud Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, tsz.), "Kader", 225.

¹¹*Kur'ân Yolu Meâli*. çev. Hayrettin Karaman-Mustafa Çağrırcı-İbrahim Kâfi Dönmez-Şadrettin Gümüş (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2018), Nisa, 4/78.

¹² M. Saim Yeprem, "İrade, Kader ve Mes'ûliyet İlişkisi", *Kur'ân-ı Kerim'de Mes'ûliyet*, ed. M. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 400.

uyuşturucu ve tütün), zekâ seviyesi, dil öğrenme, eşcinsellik.” Determinist görüş sahipleri bu ve benzeri özelliklerin genlerimizde yazılı olduğunu, bizlerin bunu değiştiremeyeceğimizi iddia etmektedirler.¹³ Bu söylem açıkça sorumluluğu üzerinden atma ve mutlak olarak özgürleşme güdüsünün refleksif şekilde kendini göstermesidir. Modern zamanda ortaya çıkan bilimsellik anlayışından kaynaklanan bu görüş *Neocebrizm* şeklinde kendini göstermektedir. Modern Cebriye diyebileceğimiz bu görüş sahipleri hem ilâhi iradeyi hem de kul iradesini reddetmektedirler. Zira onlara göre evrendeki olayları yöneten, iş gören kurallar ve yasalardır. Bu yasalar tüm evrende hükmettiği gibi insanda da hükmetmelidir. Dolayısıyla insan ve fiilleri evren içinde bulunduğundan dolayı bu durumdan müstesna kalmamalıdır.

Doğa yasalarının mekanik işleyişindeki determinizmin özgür irade ile bağdaşmayacağı ile ilgili sorun birçok felsefeciyi de meşgul etmiştir. Onlardan birisi olan Kant (öl. 1218/1804), saf aklın bu sorunu çözemeyeceğini ifade etmiştir.¹⁴ Birçok kişi, insan ruhunun ayrı bir cevher olduğunu söyleyerek insanın özgür iradeye sahip olduğunu ve maddi evrenin mekanik yasalara göre madde dışı cevhere sahip insanın bir otomat varlık gibi değerlendirilemeyeceğini savunmuşlardır.¹⁵

Fiziksel süreçlerin tercihlerimizi etkilediğini düşünen bazı bilim adamları ise beynimizin maddesel tüm formlar arasında benzersiz olduğu ve moleküllerimizi yöneten ürkütücü, *fizik dışı* bir irade sayesinde fizik yasalarından muaf olduğunu söylemektedirler. Özgür irade fikrine pek sıcak bakmayan sinirbilimci Patrick Haggard, “*ruhsal anlamda*”, yani, bir ruh ya da kendi deyimiyle “*makine içinde bir hayalet*” gerektiren bir özgür irade tanımı yapmaktadır. Eğer ruh-beden bileşiminden oluşuyorsak, o zaman, fizik yasaları sadece beyinlerimizi yönetiyor demektir. Ruhlarımız, dolayısıyla biz, fizik yasaları tarafından yönetilmiyoruz. Fizik yasalarının kölesi olmayan bir parçamız -ruhumuz, zihnimiz, özümüz- varsa, o zaman kendi özgür eylemlerimizin fiziğin etkisinde kalmayan gerçek fâilleri olabiliriz. Amerikalı biyolog Jerry Allen Coyne’ye göre “*zihnimiz/ruhumuz/özümüz*” beynimizde bir eylem başlatıp, kısa süre sonrasında yine beynimizde bilinçli bir seçim gerçekleştirebilir. Her iki

¹³ Sefa Saygılı, *Beyin ve Ruh* (İstanbul: Elitkültür Yayınları, 2006), 57.

¹⁴ Immanuel Kant, *The Critique Of Pure Reason*, çev. Paul Guyer-Allen W. Wood (United Kingdom: Cambridge University Press, 1998), 530-532.

¹⁵ Caner Taslamam, “*Bedenin ve Ruhun İki Ayrı Cevher Olup Olmadığı Sorununa Karşı Telolojik Agnostik Tavr*”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2007/2), 61.

durum da *zihnimiz/ruhumuz/özümüz* tarafından özgürce yapılabilir. Coyne, Haggard ve sinirbilimci ve filozof Sam Harris ruh diye bir şeyin varlığına inanmasalar da, ruhun olmadığını gösteren bilimsel bir veri yoktur derler. Eğer ruhumuz varsa, o zaman özgür olmamız da mümkündür çıkarımında bulunurlar.¹⁶Coyne ve arkadaşlarının tespiti şu açıdan manidardır; zira vücutta bir irade lobu ve organeli mevcut değildir. İradenin vücuttaki yansımaları ise deneysel ve gözlemsel anlamda zayıf olabilmektedir. Başka bir ruhsal tözden kaynaklanabilecek olan irade vücutla etkileşimi sonucunda fiillere yansımaktadır. Onlara göre çözüm, eğer bir ruh varsa iradenin oradan kaynaklandığıdır. Ancak determinist bilim adamları herşeyi genlerle çözmeye, başka bir varlığa ihtimal vermeme konusunda ısrarcıdır.

"Genlerin Üstünlüğü (*Primacy of Genes*)" denilen anlayışa göre biyolojideki karmaşık problemin çözümü genlere dayanır. Herşeyin kökenini gene indirgeyen buluşlardan hareketle, toplumsal ilişkileri ve insanı açıklamaya çalışan bu deterministik görüşe göre, genlerin kodlandığı proteinler davranışın sebebidir veya davranışı kontrol eder. Genler proteini nasıl sentezlerse, protein o tabiatta olacaktır. İnsan da iradeye mahal kalmadan proteinlerin dediğini yapacaktır. Zira herşey, önceden programlıdır. Çünkü bu görüşe göre herşey ana rahmine düşüldüğü anda önceden genlerde yazılıdır.¹⁷ Watson, İnsan Genom Projesi başlatılmadan bir yıl önce (1989), "*Kaderimizin yıldızlardan etkilendiğini düşünüyorduk, oysa şimdi biliyoruz ki kaderimiz büyük ölçüde genlerimizde yazılıdır!*" diyerek genlere olağanüstü bir güç attettiğini beyan etmiştir.¹⁸ Bu anlayış klasik Cebriye'deki "Allah kaderimizi önceden yazmış biz ne yapabiliriz ki" söyleminin, "kaderimiz genlerde yazılıdır" diyen modern determinist versiyonudur.

Determinist görüş sahibi bilim adamlarının dışında biyolojik ve genetik incelemeleri materyalist bir bakış açısıyla bakmayan ve irade inkârı şeklinde yorumlamayanlar da vardır. Ünlü genetikçi Dr. Francis Collins "*Artık mucizelere ve meleklere inanıyorum; laboratuvarında çalışırken Tanrı'yu hissettim. Kesinlikle bizden daha büyük bir güç var ve ben ona inanıyorum. DNA'nın şifresini çözmek, beni Tanrı'ya yaklaştırdı. Hastalıktan kırılan insanlar gördüm. Bilim onlardan umudunu kesmişti ama mucizevi olarak hayata dönüyorlardı. Bu da Tanrı'nın işidir*" demiştir. Aslında Collins, determinizmin dışına taşan olaylardan yola çıkarak bu tarz farklı sonuçların ancak ilâhi irade ve kulun yönelimleri ile olabileceğini itiraf etmiştir. Bu durum ilâhi

¹⁶ Clark, *Bilim ve/veya Din*, 283.

¹⁷ Saygılı, *Beyin ve Ruh*, 58.

¹⁸ Soysal, *Gen Ötesi-İnsan Sonrası*, 82.

irade ve kul iradesinin kabulü anlamına da gelmektedir. Dr. Collins, çalışma arkadaşı biyolog Craig Venter ile birlikte *DNA'nın şifresini çözme (Decoding the Book of Life)* çalışmaları ile tarihe geçmişlerdi. Bu şifreyi çözmek determinist bilim adamlarının aksine onları Tanrı'nın gücüne ve varlığına yaklaştırmıştı. Bu gibi durumlar bilimsel deneylerin iyi gözlemlenip sonuçlarının iyi yorumlanması gerektiğini göstermektedir.¹⁹ İnsanın biyolojik, fizyolojik, anatomik ve benzeri birçok özelliğin temel planlarının genlerde bulunduğu açıktır. Esas olan nokta Allah'ın verdiği bu esnek gen dilini, insanın iradesiyle ve tercihleriyle şekillendirmesidir. Hastalıklar, zorluklar ve musibetler karşısındaki bireysel farklılıklar, aynı şartlara rağmen başarılar yahut başarısızlıklar bundan kaynaklanabilmektedir. Şüphe yok ki genomdaki yaşama dair paragrafları yazan ve yaratan ilahi kudret, hayatımızı nasıl şekillendireceğimize karar veren ise bizleriz.

Genlerimizde vücut şeklimiz tanımlanmıştır. Her elimizde beş parmak ve ağızımızda otuz iki diş olacağı yazılıdır, dil becerimiz ve zekâ kapasitemizin yaklaşık yarısı genler aracılığıyla belirlenir. Ancak iç muhakeme sonrasında, yapmaktan kendimizi alıkoyamayacağımız hiçbir şey olmadığı kanısına ulaşırız. Aynı şekilde bir şeyi yapmak zorunda olduğumuzu ve başka bir şeyi yapmamamız gerektiğini söyleyen de hiçbir şey yoktur. İstersek şu an ortada hiçbir sebep yokken arabamıza atlayıp başka bir şehre gidebiliriz. Özgür iradesi olan özgür bireyleriz. Bu özgür irademiz nereden çıktı? Genlerimizden geliyor olamaz, aksi takdirde iradenin özgür bir tarafı kalmazdı. Birçoklarına göre cevap, bunun toplum, kültür ve beslenme kaynaklı olduğudur. Bu mantığa göre özgürlük, doğamızın genlerimiz tarafından belirlenmeyen kısmına karşılık gelir, genlerimizin tiranlıklarından kurtulup açan bir tür çiçek gibidir. Genetik belirlenimciliği aşabilir ve bu gizemli çiçeği, özgürlüğü kavrayabiliriz. Bazı yazarlar, genetik belirlenimciliği reddederken, aile etkisi ya da sosyal koşullanma belirlenimcilikleri gibi biyolojik belirlenimciliğin başka formlarına sarılmışlardır.²⁰ Zira genlerde ya da beyinde bulamadıklarını çevreye vermişlerdir.

Genlerin kaderimiz olduğu teorisini savunanlar yaklaşık yüz yıldır hücreler üzerinde yapılan bilimsel deneyleri açıkça görmezden geldiler. Ancak genetik determinizme olan inançlarını sarsan yeni araştırmaları göz ardı edemediler. "*İnsan Genom Projesi*" manşetlerde yer alırken, biyolojide "*Epigenetik*" adı verilen yeni, devrim yapacak bir alanda çalışmalar

¹⁹ Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 61.

²⁰ Ridley, *Genom*, çev. Mehmet Doğan-Nivart Taşçı, 347.

başlıyordu. Kelime anlamı olarak “*Genetiğin ötesinde kontrol*” anlamına gelen epigenetik bilimi, yaşamın nasıl kontrol edildiğine dair inançlarımızda ciddi değişikliklere sebep oldu. Son yıllarda, epigenetik araştırmalar genler tarafından aktarılan DNA taslaklarının doğumda somut bir şekilde mevcut olmadığını ortaya çıkardı. Genler, değişmez kaderimiz değildir. Beslenme, tercihler, eğitim, stres ve duyguları da içine alan çevresel etkenler temel taslaklarını değiştirmeden bu genleri değişikliğe uğratabilir. Bu değişiklikler tıpkı DNA taslaklarında olduğu gibi çift sarmal yoluyla gelecek nesillere aktarılırlar.²¹ İnsan doğası biyolojik bir doğa olmanın yanında kültürel bir doğadır. Zira kültür, irade ve tercih eden insan için deneyimin vücut bulmuş halidir. İnsan deneyimlerinin sadece kültürü değil genlerimizi de etkilediği bilinmektedir. Biyografilerimizin biyolojimiz haline gelebileceğini bugün epigenetik sayesinde biliyoruz.

İslam inancı insanın mutlak anlamda özgür olduğunu iddia etmez. Elbette insanın özgürlüğü Tanrı'nın ona çizdiği ve izin verdiği daire içerisinde. İnsanın dünyaya gelişi, patolojik bir hal olan intihar dışında; ölümü, anne-babasını, doğduğu coğrafyayı ve genlerini kendisi seçemez. Bu haller insana kendi hürriyetinin sınırlı olduğunu ve sonsuz hürriyetin mutlak sıfatlara sahip olan Yüce Yaratıcı'ya ait olduğunu göstermektedir.²² İnsana ait söz konusu sınırlamalar imtihana etki edecek ölçüde değil, başka birçok hikmetler içindir. İnsanın sorumluluk sahibi, duyarlı ve tevhid öğretisi ile yaşamını sürmesine engel olacak bir sınırlılık yoktur. Ne zaman ki, irade, bilinç ve akletme bir bireyden düşer o zaman ceza ve mükâfat ehliyeti de ondan düşmüş olur.

2. İnsan İradesi Bağlamında Genetik ve Evrimsel Açıdan Neocebrizm

Determinizm, doğuştan gelen özelliklerin genetik müdahale ihtimali dışında değiştirilemez, geliştirilemez olduğunu söyler. İnsanın kaderi genleriyle çizilir. Genetik determinizm 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasi, ekonomik, ahlâki değişimlerin de etkisiyle, yaşam bilimlerinin temel yazılımı haline gelmiştir. Genetikçiler genlerin, insana ait özelliklerin belirleyicileri olması durumunu doğrudan değilse de dolaylı olarak ve çoğunlukla dikkatsiz bir aceleyle beslemişlerdir. Genetik paradigmanın çağdaş temsilcilerinden evrimsel biyolog Richard Dawkins'e göre evrimi bireyler ile genomlar, gruplar, türler gibi birimler arasındaki rekabet değil,

²¹ Bruce H. Lipton, *İnancın Biyolojisi*, çev. Burcu Ünlütübak (İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 2020), 71.

²² Necati Öner, *İnsan Hürriyeti* (İstanbul: Divan Kitap, 2013), 33.

rakip genler arasındaki rekabet belirlemektedir. Genler, seçim birimi olmak için gerekli olan istikrara ve sürekliliğe sahiptir. Bu anlayışta evrim ve kalıtımın birimi sadece genlerdir. Yaşayan ve nefes alan beden, bencil genler için sadece bir taşıyıcı araçtır. Bu felsefede DNA kendinden menkul bir çeşit yaşam gücü olarak kabul edilmektedir.²³ Bu kabulde birlikte hem Yaratıcı'ya ait güç ve kudret genlere "Tanrısallık" boyutunda yüklenmekte hem de insana Tanrı tarafından verilen güç ve irade yok sayılmaktadır.

Yaygın bir şekilde kabul gören ve sık sık da gündeme gelen genlerin biyolojimizi kontrol ettiği fikri nasıl ortaya çıktı? *Türlerin Kökeni'*nde Darwin kalıtsal faktörlerin bir nesilden diğerine aktarıldığını ve gelecek neslin özelliklerini kontrol ettiğini öne sürmüştü.²⁴ Darwin'in etkisi o kadar büyüktü ki bilim insanları ileriye görmeksizin, yaşamı kontrol ettiğini düşündükleri kalıtsal maddeleri belirlemek üzerinde yoğunlaştılar. Kromozomun işlevleri ile ilgili anlayış, 1944 yılında bilim insanlarının kalıtsal bilgiyi aslında DNA'nın muhafaza ettiğini öğrenmeleri ile daha açık bir hale geldi. Bu bilgi, DNA'nın kendi kendini kopyalama sürecini kontrol ettiği ve hatta kendi kendinin patronu olduğu varsayımına ulaşılmasına neden oldu. DNA'nın kendi kendini kopyalama sürecini kontrol ettiği ve aynı zamanda vücuttaki proteinlerin üretimi için taslak oluşturduğu önerisi İngiliz moleküler biyolog, fizikçi ve nörobilimci Francis Crick'in biyolojinin temel dogmasını, DNA'nın hâkimiyetine olan inancı ortaya atmasına neden oldu. Bu dogma modern biyoloji için o kadar önemlidir ki sanki aslında taşta yazılmış ya da bilimin on emrinden biriymiş gibi muamele görmüştür.²⁵ Proteinler hücrenin biçim ve davranışlarını oluşturan yapı parçalarıdır. DNA hücrenin proteinlerinin karakterini kontrol eden kaynak olarak ifade edilmektedir ve dolayısıyla DNA'nın üstünlüğü anlayışı tanım itibarıyla "ilk neden" anlamına gelmektedir.²⁶

Evrim teorisine göre canlıların tüm seçimleri genetik kodlarını yansıttığı için özgür irade kavramı evrim teorisiyle çelişmekte, ontolojik olarak temellendirilememektedir. Özgürlük, insanın istekleri doğrultusunda davranma yetisine sahip olması ya da isteklerini seçebiliyor olmasıdır. Evrim ise insanın istek ve seçimlerine müdahil olmadığı, bunların beyindeki biyokimyasal süreçlerin sonucu olduğunu kabul eder.²⁷ Hâlbuki evrim

²³ Soysal, *Gen Ötesi-İnsan Sonrası*, 83.

²⁴ Charles Darwin, *Türlerin Kökeni*, çev. Öner Ünalın (Ankara: Onur Yayınları, 1976), 35, 67, 104.

²⁵ Lipton, *İnancın Biyolojisi*, 63.

²⁶ Lipton, *İnancın Biyolojisi*, 66.

²⁷ Soysal, *Gen Ötesi-İnsan Sonrası*, 241.

teorisinin irade ile çeliştiği sadece bir iddiadır. Bunun aksini düşünen bilim adamları da vardır. Özgürlüğün bir yeti olarak var olmasıyla beraber kullanılmaması bir anlam ifade etmeyecektir. İnsanın seçebilir olması ama hiçbir zaman seçmemesi, çünkü beyni, genleri ve hormonlarının öyle istemesi gibi bir sonuç çıkar. Oysaki insan bedenine ve ruhuna dikkat ettiği ölçüde, seçim zamanı geldiğinde biyokimyasal olayların ve alışkanlıkların tercihte etkili olacağı muhakkaktır. Bu bağlamda iradenin tercihi hem anlık hem de devam eden bir sürecin sonucudur.²⁸

Bugün beyin tarama yöntemleri sayesinde insanın istekleri, seçimleri ve kararları kendisi fark etmese bile öngörülebilmektedir. Biyologlar, insan davranışının hormonlar, genler ve sinapslar tarafından yönlendirildiğini, iradenin etkisinin zayıf olduğunu iddia etmekte; çağdaş bilimsel bulgular özgür iradeye şüpheyle yaklaşılmamasına sebep olmaktadır. Genetik paradigmaya göre tüm canlı formlarına, aynı fiziksel ve kimyasal yasalara tâbi genler, hormonlar ve nöronlar hükmetmektedir. Beyin araştırmalarına göre iradi eylemle sonuçlanan elektrokimyasal beyin süreçleri özgür değildir; zira biyokimyasal olayların zincirleme tepkisinde her olay bir öncekine bağlıdır. Bu ise özgür iradenin varlığı olasılığına imkân tanımamaktadır.²⁹ İnsanın fiillerinin bir takım zincirleme sebepler sonucu meydana gelmesi irade ve ihtiyarın bu sebepleri sonuçlandıracak şekilde silsilenin son halkası olmasına engel değildir. Bilakis irade, zincirleme tepkimeyi tamamlayıcı hükmündedir. İrade olmasa insan yemez, içmez ve kendini bile koruyamazdı.³⁰ Öte yandan insan ruhunun *psikonsal töz*³¹ yapısıyla beyindeki dendron bağlantılarını uyararak sinaps ve genler kanalıyla davranış ve seçim biyolojisini oluşturması ve bunun uyarımdan sonra farkedilmesi iradenin yokluğuna değil bilakis varlığına delildir. Ayrıca hormon, gen yahut sinaps dediğimiz yapılar tercihte bulunacak ve irade edecek şuardan yoksundurlar. O halde şuurlu bir *psikonsal töz* ve akıllı bir ruh yönümüz bulunmalıdır.

Darwin özgür iradeyi, kendi güdülerimizi analiz etmeyi beceremediğimiz için ortaya çıkan bir yanılsama olarak tarif etmişti. Robert Trivers gibi çağdaş Darwinciler, bu tür meselelerde kendimizi kandırmanın, evrimleşmiş bir adaptasyon olduğunu bile iddia etmektedirler. Deneysel psikolog Steven Arthur Pinker'in tarifine göre özgür irade, "*Ahlâk*

²⁸ Öner, *İnsan Hürriyeti*, 28.

²⁹ Soysal, *Gen Ötesi-İnsan Sonrası*, 242.

³⁰ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, 304.

³¹ Psikonsal Töz: İnsan ruhunun şuurlu enerji olduğunu ifade eden bir kavramdır.

oyunlarının oynanabilir kılınması için insanoğlunun idealize edilmesidir.” Filozof Tony Ingram ise, onu başka insanların sahip olduğunu varsaydığımız bir şey olarak nitelemektedir.³²

Bu konuda birçok haber kaynağı özgür iradenin bir yanılısma olduğunu ilan eden yazılar yayımlamışlardır. Önde gelen İngiliz sinirbilimci Patrick Haggard, *“Kesinlikle özgür bir iradeye sahip değiliz”* diyor, cüretkâr bir şekilde *“sadece bir makine olduğumuzu”* söylüyordu.³³ Özgür iradenin (ve onunla ilişkilendirilen ahlâki sorumluluk ve cezanın) öldüğü ilan ediliyor, özgür iradenin bir yanılısma olduğu, başta sinirbilimciler olmak üzere bilim insanları tarafından kanıtlandığı duyuruluyordu. Bilimin tüm başarısı evrendeki her bir molekülün nasıl davranacağını belirleyen bu yasaların düzenliliğine bağlıdır. Seçme işini yapan organ olan beyin de tabi ki bu moleküllerden meydana gelir. Beyninizdeki nöronlar ve moleküller ise genlerinizin, çevrenizin ve çevrenizde muhatap olduğunuz insanların ürünüdür.³⁴ Hâlbuki insan ne sadece çevrenin ne de genlerin ürünüdür. Beyin, nöron ya da moleküler düzeyde görülen reaksiyonların çoğunluğu bizim biyografimizin, tercihlerimizin, iradeli seçimlerimizin ve bakış açılarımızın biyolojik sonuçlarıdır.

DNA'nın biyolojik yaşamı yönettiği mekanizma, moleküler biyolojinin temel dogmalarından biri haline gelmişti. İnsan hayatında kalıtımın mı yoksa çevrenin mi daha etkili olduğu konusunda yapılan uzun tartışmalarda, kalıtımın etkili olduğu cevabı daha çok kabul görüyordu. İlk başta DNA'nın sadece fiziksel görünüşümüz ve özelliklerimiz üzerinde etkili olduğu düşünülüyordu ama daha sonraları duygularımızı ve davranışlarımızı da yönettiğine inanılmaya başlandı. Kısaca eğer kusurlu bir mutluluk geni ile doğduysanız, mutsuz bir yaşam sizi bekliyordu. Aksi durumda ise eksik ya da mutasyona uğramış bir mutluluk geni ile dünyaya gelmiş kurbanlardan biri olabilirsiniz.³⁵

Tıpkı fizik yasalarının düzenliliğinin evrendeki tüm fiziksel olayları belirlemesi gibi, hareketlerimizin (seçimlerimizin) her biri de fizik yasaları tarafından belirlenir. Determinizm, geleceğin tamamen geçmiş ve fizik yasalarının etkileşimi tarafından belirlendiği savıdır. Peki, dünya deterministik midir? On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca ve

³² Ridley, *Genom*, 356-357.

³³ Tom Chivers, *“Neuroscience, free will and determinism: ‘I’ just a machine”*, *The Telegraph* (12 Ekim 2010); Clark, *Bilim ve/veya Din*, 278.

³⁴ Clark, *Bilim ve/veya Din*, 279.

³⁵ Lipton, *İnancın Biyolojisi*, 21.

yirminci yüzyılın başlarında çoğu filozof ve bilim insanı öyle olduğunu düşünüyordu. Fakat günümüz fizikçilerinin çoğu determinizmin yanlış olduğunu, en azından bazı fizik yasalarının deterministik değil olasılıksal olduğunu düşünmekte, Tanrı iradesi, fizik yasaları ve kulun fiillerini bağdaştırmaya çalışmaktadırlar. Bağdaşırcılığın temsilcileri, meydana gelen her olayın Tanrı'nın isteğiyle olduğunu savunan "Kalvinizmdir." Calvin'e (öl. 971/1564) göre, kişi kendi arzularına göre ve içinden geldiği gibi hareket ettiği sürece özgürdür. Yani, her şeye gücü yeten Tanrı iyi şeyler yaptıklarını belirleyerek sevdiklerinin iradelerini gerçekleştirse bile onlar bunu özgürce yapmış sayılmazlar. İnsanların tüm eylemleri nihai olarak Tanrı tarafından belirlenir, fakat bu eylemler kişinin arzularıyla uyumluysa, bu kişiler özgürdür. Kişinin isteyerek yaptığı eylemler (kişinin istekleri önceden belirlenmiş olsa bile) özgür eylemlerdir. Etten kuklalar olabiliriz, fakat en azından Tanrı'nın kuklalarıyız dolayısıyla özgür olabiliriz. Liberteryenizm³⁶ ise özgür iradeyi kabul eder, fakat özgür iradenin determinizm ile bağdaştığını kabul etmez. Liberteryenlerin hepsi olmasa da çoğu ruh-beden düalistidirler. Özgür iradeyi reddeden bazı bilim insanları; özgür iradenin, fizik yasalarına dâhil olmayan ruh benzeri bir parçamız olmasını gerektirdiğini düşünmektedirler.³⁷ Fizik yasaları insanın bedensel sınırlarını ve fiillerinin güç potansiyellerini etkileyebilir. Ancak insani, ahlâki ve dini seçimlerini etkilemez. Çok soğuk bir hava insanı kalın giymeye ve eve dönmeye sevk edebilir. Eve gitmez yahut kalın giymezse hasta olabilir. Bu tercih akıl yürütme ile verilen bir karardır. Zorunluluk değil gereklilik ve fayda söz konudur. Örneğin bir fizik yasası olan yer çekimi insanların tansiyonunu etkileyebilir. Ama inancını, ahlâkını ve genel anlamda tercihlerini etkilemez.

Özgür irade aleyhine şu ana kadar sunulan bilimsel kanıtlar ya alakasız ya da abartılmaktadır. Doğruluğu kabul edilmesi için verilerin daha kesin ve açık olması gereklidir. Ruh-beden düalizmi doğruysa özgür irade mümkündür. Çünkü insanlar fiziğin hâkimiyet alanından kurtulmuş olurlar. Bağdaşırcılık uygulanabilir ise insanlar yine özgür olabilirler. Fakat ruh-beden düalizmini reddetseniz bile, bilimin özgür iradenin olmadığını kanıtladığıyla ilgili iddialar abartılıdır.³⁸

Son zamanlarda ruh fikri pek popüler olmayabilir -etten kuklalar fikri sinirbilimciler arasında makine içindeki hayalet fikrine göre daha tercih

³⁶ Özgürlükçülük ve kişisel özerklik anlayışıdır.

³⁷ Clark, *Bilim ve/veya Din*, 279-282.

³⁸ Clark, *Bilim ve/veya Din*, 286.

edilebilir bir fikir- fakat bilim insanları arasında popüler olması bir şeye kanıt olarak sunulamaz. Seçim yapmanın bir yanılısına olduğu yönünde sinirbilimcilerin öne sürdüğü kanıtlardan birisi de beyinlerimizin bilinçli kısmı harekete geçmeden çok önce bedenlerimizin davranışı yapmaya hazır görüldüğüdür. Mesela, beyin taramalarına göre, bir bilgisayarın sağ veya sol tarafındaki bir tuşa basılması gerektiğinde, denek henüz sağ veya sol tuşa basmadan ve hangi tuşa basacağına bilinçli olarak karar vermeden milisaniyeler önce beynin ilgili bölümleri işe başlamıştır.³⁹ Beynin belli bir bölgesindeki uyarım ve hareketlenmenin, eğilim ve karar verme sürecinin biyolojik yansımaları ile özgür irade arasındaki ilişki fazlasıyla karmaşıktır.

Beyinde gözlemlenen sinirsel aktiviteler kişinin bir şeye, özellikle de önceki sebep ve süregelen tercihlerden sonra meyilli oluşunu gösterebilir. Ayrıca insanın yaşamı boyunca bu tür yatkınlıklarını değiştirdikleri çokça şahit olunan bir durumdur. Dolayısıyla eğilim ve yatkınlıklarımız özgür irade için bir tehdit oluşturmaz. Sinirbilimciler bugüne kadar eğilim, yatkınlık ve karar olgularının maddesel karşılıklarını ve nicel ölçümlerini verememişlerdir. Öte yandan bilinçli tercihleri bağlamında çok daha yüksek tutarlılıkta tahminlere ulaşılsa bile bu durum insanın eylemlerinde özgür olmadığı anlamına gelmez. Yani eylemleri önceden tahmin edebilmek bu eylemlerin özgürce yapılan seçimler olmadığını göstermez.⁴⁰

Önceden bilinme meselesi hangi alanla ilgili olursa olsun -ister teoloji ister bilim- bir şeyin önceden bilinmesi ya da tahmin edilmesi özgür iradeyi iptal eden bir durum değildir. İlm-i ilâhîdeki bilginin insan iradesini etkilememesi de buna örnektir. Bir olayın önceden bilinmesi yahutta tahmin edilmesi o işin fâilî olan kimseye etki edecek bir durum değildir. Bizler örneğin hız-zaman hesabı yaparak iki arabanın ne zaman çarpışabileceğini yahutta iki şehir arası varış süresini tahmin edebiliriz. Bu bilgimiz sürücülerini zorlayan bir bilgi olmadığı gibi bizim bu durumları meselâ kazayı önceden bilmemiz bizi suçlu yapmaz. Bu bilgi kaotik olaylarda tahmini olabilirken kaotik olmayan olaylarda daha kanuni ve kesin olabilmektedir. Örneğin astronomiyi iyi bilen bir insan, yaptığı ölçüm ve incelemeler sonucu elde ettiği formüllerden yola çıkarak, ileri bir tarihte güneş ve ayın ne zaman tutulacağını söylerse ve verdiği günde de bu olay gerçekleşirse, biz hadisenin o insanın verdiği haberden dolayı gerçekleştiğini söyleyemeyiz. Zira onun bilmesi hâdisenin olmasına sebep olmamış, aksine hâdisenin

³⁹ Clark, *Bilim ve/veya Din*, 283.

⁴⁰ Clark, *Bilim ve/veya Din*, 285.

olacak olması, onun bilgisine imkân sağlamıştır.⁴¹ Sonuç olarak bir şeyi önceden bilmek o fiilin iradesiz yapıldığını kanıtlayan bir durum değildir. Aynı durum sinir bilimciler için de geçerlidir. Seçimle ilgili eylemleri önceden tahmin etmek veya bilmek kararlar ile ilgili eylemlerin insanın iradesi dışında olduğunu göstermez.

İnsanı determinist sinir bilimcilerin iddiaları üzerinden anlamaya çalıştığımızda seçim özgürlüğünün ortadan kalkması bir yana, sorumluluklarımızdan sıyrılmış oluyoruz. İnsanın kararlarının birtakım moleküler süreçlerin sonucu olduğu ve iradesinin olmadığı şeklindeki deterministik kabul bilimsellik anlayışını da boşa çıkarmaktadır. Bilim adamları tarafından bilinçli ve iradeli olarak yönetilen tüm bilimsel süreçler, mecburi fiziksel ve biyolojik yasaların bir sonucu olmuş olacaktır. Bu ise, bilimselliği zorunlu süreçlerin sonucu olan, seçim kararı ve iradenin rol oynamadığı amaçsız bir anlayışa götürecektir. Hür olmayı ifade eden yönelmek, tercih etmek, karar vermek gibi insani özellikler kabul edilmediği zaman bilinci ve bilince bağlı tüm fonksiyonları reddetmemiz gerekecektir.⁴² Dolayısıyla bilinçsiz bir eylemin bilimsel olması da söz konusu olamayacaktır.

İnsan kararlarını özgürce veren, seçim hürriyetine sahip bilinçli bir varlıktır. Genlerin ya da çevrenin insana hükmetmesi gibi bir durum söz konusu değildir. İnsanın özgür olarak yaptığı tüm eylemlerde karar insana, süreci yaratmak ise Allah'a aittir. Allah "*emr âleminden*" olarak insana yüklediği hayatta ruh programıyla her bir organda, hücrede düzen ve işleyişi yaratmaktadır. Bu kabul edilmediği takdirde ise genlere ve doğaya ilk sebeplik -ki aslında sonuçtur- Tanrılık sıfatları ve şuur verilmek zorunda kalınacaktır. Nitekim deterministler iradeyi insana, yaratmayı da Allah'a vermeyip tüm yetkileri doğaya ve genlere vermektedir.⁴³

İnsanın eylemlerinden tamamen sorumlu olması dünyevi ve uhrevi birçok durumu anlamlı kılmaktadır. Sorumluluk duygusu, yargı organlarının doğru düzgün işleyebilmesi için gereklidir. David Hume irade ve sorumluluğun kabul edilmemesi sonucu olan çıkmazı (Hume çatalını) şöyle ifade eder: "*Ya eylemlerimiz önceden planlanmıştır, o halde bunlardan sorumlu değiliz ya da bunlar rastlantısaldır, o halde bunlardan sorumlu değiliz. Her iki durumda da sağduyu kaybolur ve toplumun düzeni bozulur.*"⁴⁴

⁴¹ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, 299; Özdemir, *Allah'ın Bilgisinin Ezeliliği ve İnsan Hürriyeti*, 37.

⁴² Öner, *İnsan Hürriyeti*, 22.

⁴³ Ridley, *Genom*, çev. Mehmet Doğan-Nivart Taşçı, 206.

⁴⁴ Ridley, *Genom*, çev. Mehmet Doğan-Nivart Taşçı, 355.

Genetik determinizmin tutarsızlığı, sadece insan iradesi konusunda yanılıyor olması değildir. Bu düşüncenin irade konusundaki yanılığası, insani bilinç açısından da yanılmalarına neden olmuştur. Ayrıca kendilerini yasladıkları genetik bilimi de epigenetiği doğurması ile doğrusal nedenselliğe ve determinist yaklaşımlarına ciddi kısıtlama getirmiştir. Bilhassa karmaşık özellikler ve pek çok değişkene bağlı hastalıklar genetik belirlenimciliğin işini bir hayli zorlaştırmıştır.

Beyni daha iyi anlayana kadar özgür irade konusuyla boğuşmak için hâlâ erken sayılabilir. Fakat beyinde genlerin ne yaptığıyla ilgili anlayışımız sayesinde çözümün başlangıcına bir göz atabiliriz. Öncelikle Kaliforniyalı sinirbilimci Walter Freeman şunu söylemektedir: “Özgür iradeyi yadsıamak, beyni doğrusal bir nedensellik zincirine ilişik olarak görmekten ileri gelir. Özgür irade, evrensel belirlenimcilik bir araya gelemmez kutuplardır, bunlara da doğrusal nedensellik yol açar.”⁴⁵Anahtar kelime “doğrusal”dır. Freeman bununla tek yönü kastediyor. Yerçekimi düşen gülleyi etkiler fakat gülle yerçekimini etkilemez. Bütün eylemleri doğrusal bir nedensellik içinde görmek, insan zihninin özellikle bağımlısı olduğu bir alışkanlıktır. Freeman'ın kaygısı başka bir hatayla ilgilidir. Bu hata, bilinçli davranışın doğrusal bir nedeni olması gerektiğine duyulan inançtır. Bu sadece bir göz aldatmacası, zihinsel bir serap ve yanlış ama oldukça yararlı bir içgüdüdür. Televizyon ekranındaki iki boyutlu görüntünün aslında üç boyutlu bir sahneymiş gibi görünmesi kadar yararlıdır. Doğal seçim insan zihnini başkalarının niyetlerini anlayıp böylece hareketlerini tahmin edebilme yeteneğiyle donatmıştır. İrade kuvvetini anımsattığı için neden ile etki mecazından hoşlanırsınız. Fakat hepsi bir aldatmacadır. Davranışların sebebi doğrusal değil dairesel bir sistemde yatar. Bu irade kuvvetini yadsıamak değildir. Bilinçli bir şekilde davranmak gerçek bir olaydır. Beyinde denk geldiği yer de gösterilebilir. Sağlıklı bir hayvanda irade ve ihtiyâr gözlemlenebilir. Hayvan, hayatını sürdürüebilmek için gıda arar, avlanır, yuva yapar ve kendini savunur.⁴⁶

Önbeyninden herhangi bir parça kesilmiş hayvan özelleşmiş bir işlevini kaybeder. Körleşir, sağırlaşır ya da felç olur. Fakat hareketleri yine de kasıtlıdır. Beynin tabanındaki limbik sistemi alınmış hayvan sorunsuz duyabilir, görebilir ve hareket edebilir. Beslenirse yiyecekleri yutabilir. Ne olursa olsun herhangi bir karar beyin tarafından tek başına verilemez. Kararı veren zihindir. Zira beyin duyu reseptörleri ile gelen motor elektrik

⁴⁵Matt Ridley, *Gen Çeviktir*, çev. Mehmet Doğan (İstanbul: Boğaziçi Üni. Yayınevi, 2019), 338.

⁴⁶Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, 305.

iletilerini sınıflandırır, ölçer ve frekans olarak karşılıklarını tespit eder. Seçim, duygusal ya da düşünsel sonuçlar ruhun irade direksiyonu tarafından kontrol edilen *psikonsal töz* yöneliminin bir ara yüzü konumundaki olan zihinde tezahür eder. Yani duygusal, düşünsel sonuçlara ruh/zihin karar verir. Çünkü şuurlu ve usludur.

Freeman, özgür iradenin kaynağı olarak doğrusal olmayan nedenselliğin savunuculuğunu yapan tek kişi değildir. Alman felsefeci Henrik Walter'a göre beyindeki sinir hücreleri, daha mesajlarını göndermeyi bitirmeden, alıcıdan yanıt alırlar. Bu tepki gönderdikleri mesajı değiştirir, mesaj da verilen tepkiyi değiştirir. Bu görüş birçok bilinç kuramının temelidir. Şimdi de bu düzeneği binlerce sinir hücresinin aynı anda haberleştikleri paralel bir sistem için düşünelim. Kaos çıkmaz ortaya, fakat baskın bir şablondan ötekine geçişler olur. Uyanmışsınız, yatakta yatıyorsunuz, beyin de fikirden fikre nispeten rahat bir şekilde atlıyor. Öncülüyle olan bağlantısından dolayı her fikir kendiliğinden geliyor, bir sinirsel faaliyet şablonunun bilince hâkim olması gibi; aniden bir duyu şablonu araya girer, mesela saatin alarmı. Başka bir şablon öne çıkar "kalkmalıyım", sonra başka biri üstün çıkar "birkaç dakika daha". Siz daha farkına varmadan beynin bir yerlerinde karar alınmıştır, artık yataktan kalkarsınız. Bu tamamen iradeyle gerçekleştirilmiş bir eylemdir, yine de bir anlamda saatin alarmı önayak olmuştur. Gerçek uyanma anının ilk sebebini bulmak imkânsızdır, çünkü düşüncelerle eylemlerin birbirini beslediği dairesel bir süreç içine gömülüdür.⁴⁷ Dolayısıyla genetik determinizmin doğrusallık iddiası, yerini indeterminizmin dairesel süreçlerine bırakmaktadır.

Genetik determinizme göre insan; yaşam süresi, zekâsı, sağlığı, mutluluğu genleri kadar olan bir organizmadır. Hâlbuki epigenetik çalışmalar, proteinin RNA'yı, RNA'nın DNA'yı değiştirme kapasitesine sahip olduğunu -diğer bir deyişle bu etkileşimin çift yönlü olduğunu- kanıtlamıştır. Popüler algıda, bir özelliğin "özünde genetik" olmasının anlamı genetik olarak belirlenmesidir ve karmaşık insan davranışları için atanan genler, genetik determinizmin doğrulandığı imajını doğurmaktadır. Ne var ki insan, dünyayı doğduğu andaki genlerle terk etmemektedir. İnsanın çevresi (düşünceleri, duyguları, inançları, beslenmesi, içinde yaşadığı tarihi, coğrafyası, kültürü, eğitimi, maddi-manevi yaşam koşulları, vb.) yaşamı boyunca DNA'larını değiştirebilmekte, insan da bu değişimi sonraki nesillere aktarabilmektedir. Genler sadece güçlü olanların aktarıldığı

⁴⁷ Ridley, *Gen Çeviktir*, çev. Mehmet Doğan, 341.

bencil gen kültürü içinde değil, iş birliği ve ortak varoluş bütünlüğü içinde nesilden nesile taşınırlar. Epigenetik bilgi, insanın gen yapısını dokunulmaz olmaktan çıkarmakta, bu ise evrim sürecine yeni bir kapı aralamaktadır.⁴⁸

Moleküler biyoloji çalışmalarına göre de genleri basit nedensel etkenler olarak gören popüler kavram artık geçerli değildir. Maceraperestlik, kalp hastalığı, aşırı şişmanlık, dindarlık, eşcinsellik, utangaçlık, aptallık ya da zihnin ve vücudun sergilediği herhangi bir özellik için ayrı bir genin var olduğu görüşünün genetik düzlemde yeri kalmamıştır.⁴⁹Eğitim, irade ve toplumsal değişim sayesinde birçok özelliğimizi ve davranışsal eğilimlerimizi değiştirmek mümkündür.⁵⁰

Tanrı insanlara yaşam şartlarına ve ruhlarına uygun bir donanım bahşetmiştir. Bu yüzden irade, şuur ve zihin gibi kavramların söz konusu olduğu insan için çok daha kaotik birey-evren etkileşiminin yoğun olduğu durumlar mevcuttur. Zira doğrusallığın ve değişmezliğin dünyasında değil, değişim ve etkileşimin merkez olduğu kuantum evrenindeyiz.

3. Kelâmi Açıdan İnsanın Özgürlüğü, İrade ve Neocebrizm

İnsanın özgürlüğü ve iradesi bağlamında Kur'an'a baktığımızda karşımıza iki âyet grubu çıkmaktadır. İnsanın fiillerinde mecbur olduğunu (cebr) ifade eden âyetler; Allah'ın mutlak irade ve kudretini gösterirken, insana irade ve hürriyet tanıyan âyetler ise; Allah'ın her şeyi kuşatan, yüce kudreti yanında ve onun çizdiği sınırlar içinde, insanın irade ve kudretinin bulunduğuna işaret etmektedir. Yani Kur'an insana bir hareket serbestisi tanımakta ve neticesinde onu mükellef tutmaktadır. Bir başka ifadeyle, Kur'an insanın sorumluluğunu ve gücünü inkâr etmez ama onu hiçbir zaman Allah'ın hükümler alanından bağımsız olarak da düşünmez.⁵¹

Kur'an-ı Kerim'deki irade kelimesi ve müştakları incelendiği takdirde, kelimenin kullanıldığı bağlam ne olursa olsun, tercih anlamını ihtiva ettiği görülecektir.⁵² Kur'an, insanın, irade ve gücüyle birlikte, sorumlu bir varlık olduğunu beyan etmekle beraber, daima Allah'ın benzersiz irade ve kudretine dikkat çekerek, O'nun bu konudaki teklifini ve yegâne yaratıcı olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda ilahi iradeyi, tekvini ve teklifi

⁴⁸ Soysal, *Gen Ötesi-İnsan Sonrası*, 301.

⁴⁹ Eva Jablonka-Marion J. Lamb, *Evrimin Dört Boyutu*, çev. Mehmet Doğan (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011), 16.

⁵⁰ Jablonka- Lamb, *Evrimin Dört Boyutu*, 377.

⁵¹ Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde İnsan Hürriyeti* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010), 49-50.

⁵² Yeprem, "İrade, Kader ve Mesuliyet İlişkisi", 396.

irade olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür.⁵³ Yani Kur'an'da, Allah'ın hükümlerinden doğan zorunluluk ile ancak hürriyetle mümkün olabilecek insanın mükellefiyeti açıkça belirtilmiştir ve bunda hiçbir çelişki yoktur. Nihâî gayelerini bulup kavraması için aklın vahye ihtiyaç duyması açısından insan ilahi iradenin yönlendirmesi altındadır.⁵⁴

İslam düşüncesinde insanın fiilleri konusunda üç ana eğilim vardır; Cebriye, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet. Bu çalışmada ele alınan *Neocebrizm* düşüncesi, insanın fiillerinde hiçbir sorumluluğu olmadığını kabul eden *cebrî* görüşün bugünkü modern temsilcileridir. Bu üç ekolden diğer ikisi olan Mu'tezile insanın fiillerinde tamamen bağımsız olduğunu savunurken, Ehl-i Sünnet ise iki ekol arasında orta bir yol izlemiştir.⁵⁵

Cebriye, insana fiillerin nispetinin mecazi olduğunu, Allah'ın cansız eşyada nasıl fiil yaratıyorsa, insanda da onun hiçbir rolü olmadan yarattığını iddia etmektedir. Cebri görüşü açısından insan robot varlıktır.⁵⁶ İnsana hiçbir hürriyet tanımayan Cebriye'nin bu görüşü Eş'arî, Mâtürîdî ve Mu'tezili bilginlerce aşırı görülmüş ve ileri sürdükleri iddialar kabul görmemiştir.⁵⁷ İnsanın fiilleri hususunda İmam Mâtürîdî'nin görüşleri insan iradesine verdiği önemle dikkat çekmektedir. Mâtürîdî insanın etkin gücünün olduğunu, mecbur bir varlık olmadığını söyler. Fiillerin yaratıcısının Allah olmasını insanın fiillerinde mecbur olacağına yorumlanamayacağı ve Allah'ın insanda fiillerini yapabilmesi için gerekli olan kudreti verebileceğini ifade eder. Dolayısıyla insan yaratma söz konusu olmadan fiillerine irade ve kudretiyle etkide bulunmakta⁵⁸ ve sahip olduğu iradesiyle dilediğini yapmakta, istemediğini ise yapmamaktadır.⁵⁹ Ancak insanın etkisi Allah'ın takdir ettiği sınırlar içinde olmaktadır. Allah'ın takdir etmediği bir şeyin insandan çıkması mümkün değildir.⁶⁰

⁵³ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mücteba Altındaş, *Kitap-Yasa İlişkisi/Kur'an'da Kitâb Kavramı* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2022).

⁵⁴ Roger Garaudy, *İslâm ve İnsanlığın Geleceği*, çev. Cemal Aydın (İstanbul: Timaş Yayınları, 2021), 205.

⁵⁵ Özler, *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, 56.

⁵⁶ Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebî Bekr Şehristânî, *el-Müel ve'n-Nihal*, nşr. Müessetü'l-Halebî, 85.

⁵⁷ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, 306.

⁵⁸ Ebü Mansûr Muhammed b. Muhammed Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İsam Yayınları, 2018), 526.

⁵⁹ Kâdî Abdulcebbâr, Ebü'l-Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed, *el-Muğni fî Ebvâbi't-Tevhidi ve'l-Adl* (Mısır, tsz.), 8/6; a.mlf., *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, nşr. Abdülkerim Osman (Kahire, 1384/1965), 336-337; a.mlf., *el-Muhit bi't-Teklif*, thk. Ömer es-Seyyid Azmi (Kahire, tsz.), 340.

⁶⁰ Fahreddin er-Râzî, *el-Metâlibü'l-âliye mine'l-ilmî'l-ilâhî*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1987) 9/46.

Kur'an'ın insana sorumluluk yükleyen ve onu fiillerinde mesul tutan açık ifadeleri karşısında cebri düşüncüyü İslam'ın ruhuna muvafık görmek mümkün değildir. İnsana fiillerinde mecburdur, etki sahibi değildir demek; dinin emir ve nehiyelerini, peygamberlerin davetlerini, sevap ve cezayı anlamsız kılar. Aynı zamanda bu düşünce, beşerî hukuku ve ahlâki sorumlulukları da iptal eder.⁶¹ Cebriye'nin iddiaları hem tutarsız hem de dini emir ve kuralları ve de beşerî hayatın düzenini altüst edecek mahiyettedir. İnsan sorumluluk sahibidir. Kur'an'ın beyanıyla "*Her nefis kazandığına karşılık bir rehindir.*"⁶² Böylesine tutarsız bir düşünceye insanlar elbette nedensiz yönelmezler. Bu fikrin ortaya çıkışında dini, psikolojik ve siyasal etkenler rol oynamıştır. Hayattaki başarısızlık, iradeyi doğru kullanamama, eylemsizlik, amelde mürcilik ve siyasi otoritenin haksız davranışlarını ilâhi iradeye havale etmek gibi birçok etken bu düşüncenin ortaya çıkıyla ilişkilidir.⁶³

İnsanın irade sahibi bir varlık olması ve fiillerini potansiyel bir güçle oluşturması, Allah'ın onda yarattığı kudret vasfıyla olmaktadır, öyle ise neticede meydana gelen fiil takdir ve halk yönüyle Allah'a ve tercih yönüyle insana nispet edilmelidir.⁶⁴ İnsan hürdür ancak bu hürlüğü Allah sayesinde ve onun bir lütfu olarak vardır.⁶⁵ Allah insanı yaratmış, iyi ya da kötü fiil işleme hususunda kendini programlama ve karar yetkisini ona vermiştir.⁶⁶ Bu yetki ve irade ile insan diğer canlılardan ayrılarak mükellef olmuştur.

Hâsılı insanların bir iradeye ve ihtiyâra sahip oldukları hem şer'an hem de aklen ortadadır. Zira insan kendisinde bir seçim gücü ve irade olduğunu hem psikolojik açıdan hem de birçok yönden müşahade etmektedir.

Sonuç

İslam inancına göre Yüce Allah insanlara kitaplar ve peygamberler göndermiş ve onları mükellef tutmuştur. İnsan nevi hayvanlardan farklı olarak akıl, irade ve bilinçle donatılmış ve sorumlu tutularak ceza ve

⁶¹ Özler, *İslâm Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, 115.

⁶² el-Müddessir, 74/38.

⁶³ Özler, *İslâm Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, 117-118.

⁶⁴ Cüveyni, İmam'ul-Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah, *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye*, nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Kahire, 35.

⁶⁵ René Descartes, *Metafizik Düşünceler, Dördüncü Düşünce*, çev. Mehmet Karasan (İstanbul: Maarif Vakfı Yayınları, 1942), 165.

⁶⁶ Ahmet Akbulut, "*Allah'ın Takdiri Kulun Tedbiri*", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 33 (1992), 130.

mükâfat ile müjdelenmiştir. Zira seçimlerinde serbest olmayan, istediğini seçerek yapamayan ve cebr altındaki bir insanın hür iradesinden bahsedilemeyeceği gibi o insan için sorumlulukta söz konusu olamaz.⁶⁷ Bu yüzden Allah, insana fiillerinde özgür seçim imkânı vermiştir. Bu nedenle insanların yaptığı fiillerin sonucunu kadere, genlere, doğaya, çevreye ya da başka şeylere yükleme psikolojisi karşısında ilâhi kader ve insan iradesi ilişkisinin doğru temellendirilmesi gerekmektedir.

Tarihte olduğu gibi bugün de insanın fiillerini ve iradesini İslam öğretisi dışında ve onun ruhuna uygun olmayacak şekilde yorumlayanlar bulunmaktadır. Bunların tarihteki ilk temsilcisi insanı ilâhi irade karşısında savrulan bir yaprak gibi gören “Klasik Cebriye” ekolüdür. Cebriye, İslam içindeki gruplardan sayılmış ancak insanın fiillerini Allah’ın yarattığını dolayısıyla insanın hiçbir mükellefiyeti olmadığı düşüncesini savunmuştur. Bu ekolün düşünceleri çok fazla yaygınlık kazanmamış olsa da buna benzer görüşler zamanla yeniden ortaya çıkmıştır. Bu tür cebri görüşlerin modern zamandaki yeni versiyonları çoğunlukla genetik deterministler, deterministler ve materyalist görüş sahiplerinde görülmektedir. Bunlar insanın kaderinin doğa yasaları ve genleri tarafından çizildiğini iddia etmişlerdir. Onlara göre de insan, genlerinin belirlediği bir varlıktır. Dolayısıyla insandan iradeyi ve sorumluluğu kaldırarak her şeyi DNA’ya ve genlere yüklemişlerdir.

İrade ve sorumluluğun kalktığı bir toplumda hukuk kurallarının ve ahlâk diye bir mefhumun kalmayacağı açıktır. İnsanın genlerin mahkûmu, iradesinin ise ancak bir yanılısama olduğu fikrini savunan ve genellikle bilim dünyası içinden çıkan bu kimseler görüşlerini çoğunlukla bilimsellik ve evrim argümanlarıyla desteklemişlerdir. İnsanı gelişmiş bir primat olarak kabul eden deterministlerin, iradeden yoksun kabul ettikleri böyle bir varlığı sorumlu tutamayacakları açıktır. Deterministlerin vadettiği böyle bir hayatın yaşanması halinde tüm toplumsal normlar, aile ve sosyal hayat, hukuk ve ahlâk kuralları anlamsız hale gelecektir.

Deterministler, tüm dinlerin ve kutsal kitapların tamamının üzerinde ittifak ettiği insanın iradeli ve sorumlu bir varlık oluşunu inkâr edip insanla Allah arasındaki bağı koparmışlardır. Böylelikle bireyi tüm sorumluluklardan azade kılarak mükellef kul statüsünden çıkarmışlardır. Böyle bir anlayış insanın, tüm ahlâki hukuki ve dini değerlerden sıyrılarak

⁶⁷ Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefi, *el-İ'timâd fi'l-İ'tikâd* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 1692), 53a; Kemâleddin İbn Hüمام, *Kitab el-Müsâyere* (Bulak, 1317/1899), 112.

dünyayı sadece kendi menfaatleri ve zevkleri doğrultusunda yaşaması sonucunu doğuracaktır. Bu durumun toplumsal olarak nasıl bir kaosa neden olabileceği açıktır. Zira genlerin kuklası olan bir birey suçlanamayacaktır. Ne iradesi ne de tercih hakkı vardır. Cinayet, tecavüz, organ hırsızlığı, ensest ve fitrata uygun olmayan cinsel eğilimler gibi daha birçok suçun sorumlusu deterministlere göre beyin, hormonlar ve genler olacaktır. Bu anlayış, yanlış çıkarımları ve güdüleri adına insandan tüm sorumlulukları kaldıran modern zamanda ortaya çıksa da ilkel ve problemlili bir yönelimdir. Dini, felsefi ve bilimsel gerçeklik açısından bu tür anlayışların bir karşılığı yoktur. Ayrıca insanda bir irade bulunmadığını iddia edenlerin ispat edilmiş bir davası olmadığı görülmektedir.

Modern zamanda insanların bir robot ve etten kuklalar olduğu görüşünü savunan deterministlerin yanında yine bilim dünyasında temsilcileri bulunan daha azınlık grupların olduğu görülmektedir. Bu grup da deterministler gibi *Neocebrizm* kavramı altında sınıflandırılabilir. Zira bu bilginler de iradenin önceden belirlenmiş olduğunu ama en azından genlerin değil Tanrı'nın kuklaları olduğumuzu söylemişlerdir. İnsanların tercihlerinin Tanrı'nın dileklerine uygun olduğunda özgür olabildiklerini iddia etmişlerdir. Klasik Cebriye'ye benzeyen bu görüş sahiplerini de İslam düşüncesi açısından reddedilen cebri görüş olarak değerlendirmek mümkündür.

Dinin hem bu dünyaya hem de ahirete bakan gayeleri vardır. İslam kelamı da bu hususta Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'in uygulamalarını nazara alarak insan özgürlüğü ve irade meselesine çok önem vermiştir. İnsanın iradeli ve sorumlu oluşu sağlıklı bir toplumun öncelikli ve vazgeçilmez şartlarından. İrade sahibi ve seçimlerinde hür olmayan bir bireyin Allah'la irtibatı da kalmamakta yahut Allah'ı, yaptığı suçları yükleyecek bir merci olarak görmektedir. Dolayısıyla *Neocebrizm*'nin iddialarını dikkate aldığımızda, ne dini bir hayat mümkün görülebilir ne de toplumsal bir hayat düzeni sürdürülebilir. Bu durumda insanın yaratılışındaki gaye ve anlam da ortadan kalkmış olmaktadır.

Kaynakça

- Abdulcebbâr, Kâdî. Ebü'l-Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed. *el-Muğni fi Ebvâbi't-Tevhidi ve'l-Adl*. Mısır, tsz.
- Abdulcebbâr, Kâdî. Ebü'l-Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. nşr. Abdülkerîm Osman. Kahire, 1384/1965.
- Abdulcebbâr, Kâdî. Ebü'l-Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed. *el-Muhit bi't-Teklif*. thk. Ömer es-Seyyid Azmi. Kahire, tsz.
- Akbulut, Ahmet. “Allah'ın Takdiri Kulun Tedbiri”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 33 (1992), 129-156.
- Altındaş, Mücteba “Kitap-Yasa İlişkisi/Kur'an'da Kitâb Kavramı”. Ankara: Araştırma Yayınları, 2022.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Muvazzah İlm-i Kelâm*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1972.
- Chivers, Tom. “Neuroscience, free will and determinism: 'T' just a machine”. The Telegraph (12 Ekim 2010). <https://www.telegraph.co.uk/news/science/8058541/Neuroscience-free-will-and-determinism-Im-just-a-machine.html>
- Clark, Kelly James. *Bilim ve/veya Din*. çev. Enis Doko-İbrahim Akbudak. İstanbul: Destek Yayınları, 2019.
- Cüveynî, İmamu'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah. *el-Akâdetü'n-Nizâmiyye*, nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî. Kahire: Matba'atü'l-Envâr, 1367/1948.
- Darwin, Charles. *Türlerin Kökeni*. çev. Öner Ünalın. Ankara: Onur Yayınları, 1976.
- Descartes, René. *Metafizik Düşünceler*. çev. Mehmet Karasan. İstanbul: Maarif Vakfı Yayınları, 1942.
- Ebü Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvud*, (IV) thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, tsz.
- Fukuyama, Francis. *İnsan Ötesi Geleceğimiz Biyoteknoloji Devriminin Sonuçları*, çev. Çiğdem Aksoy Fromm. Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2002.
- Garaudy, Roger. *İslâm ve İnsanlığın Geleceği*, çev. Cemal Aydın. İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.

İbn Hümâm, Kemaleddin. *Kitab el-Müsâyere*. (Kemaleddin İbn Ebû Şerîf'in el-Müsâmere'si ve İbn Kutluboga'nın Hâşiyesi ile birlikte). Bulak, 1317/1899.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid. *Sünen-i İbn Mâce*, (I-II), thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. y.y., Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, tsz.

Jablonka, Eva-Lamb, Marion J. *Evrimin Dört Boyutu*. çev. Mehmet Doğan. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011.

Kant, Immanuel. *The Critique Of Pure Reason*. çev. Paul Guyer-Allen W. Wood. United Kingdom: Cambridge University Press, 1998.

Kur'ân Yolu Meâli. çev. Hayrettin Karaman-Mustafa Çağrırcı-İbrahim Kâfi Dönmez-Sadrettin Gümü. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2018.

Kurtubî, Ebü'l-Abbas Ziyâüddin Ahmet Bin Ömer. *Sahih-i Buhari Muhtasari*. (V). thk. Rıfat bin Fevzi Abdülmüttalib. Dimeşk: Dâru'l-Nevâdir, 1435/2014.

Lipton, Bruce H. *İnancın Biyolojisi*. çev. Burcu Ünlü Tabak. İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 2020.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mahmud. *Kitâbü't-Tevhîd*. Açıklamalı tercüme. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İsam Yayınları, 2018.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahih-i Müslim*, (V), thk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut tsz.

Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-. *el-İ'timâd fi'l-İ'tikâd*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi. Şehit Ali Paşa, 1692.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-. *el-Metâlibü'l-âliye mine'l-ilmî'l-ilâhî*. thk. Ahmed Hicazî es-Seka. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1987.

Ridley, Matt. *Genom*, çev. Mehmet Doğan-Nivart Taşçı. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2019.

Ridley, Matt. *Gen Çeviktir*. çev. Mehmet Doğan. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2019.

Öner, Necati. *İnsan Hürriyeti*. İstanbul: Divan Kitap, 2013.

- Özdemir, Metin. *Allah'ın Bilgisinin Ezelîliği ve İnsan Hürriyeti*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Özler, Mevlüt. *İslâm Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.
- Sarıkaya, Berat. *Genlere Müdahale-İlahi Kader İlişkisi*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2014.
- Saygılı, Sefa. *Beyin ve Ruh*. İstanbul: Elitkültür Yayınları, 2006.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerîm b. Ebî Bekr. *el-Milel ve'n-Nihal*. nşr. Müessesetü'l-Halebî. 3 cilt. tsz.
- Soysal, Esra Kartal. *Gen Ötesi-İnsan Sonrası*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Tarhan, Nevzat. *İnanç Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları. 2014.
- Taslaman, Caner. "Bedenin ve Ruhun İki Ayrı Cevher Olup Olmadığı Sorununa Karşı Telolojik Agnostik Tavır". Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 33 (2007/2), 41-68.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelâm İlmine Giriş*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2016.
- Yeprem, M. Saim. "İrade, Kader ve Mes'ûliyet İlişkisi", *Kur'ân-ı Kerimde Mes'ûliyet*. ed. M. Bedreddin Çetiner. 391-404. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.